

«ATTONA» MAXIMOREN BIHOTZEKO MAPAK

Iñaki Sanz-Azkue

Mapa guztiak ez dira berdinak. Ez ingurunea ezberdina delako bakarrik, baizik eta mapa egiten duen pertsona bakoitzak ez duelako modu berean ikusten bere ingurua. «Attona» Maximo oraindik ere natura irakurtzen zuten pertsonen belaunaldikoa zen, inguratzen zuen paisaia begiratzeko modu berezia zuena; eta hala islatzen dute 80ko hamarkadan bere etxeko egongelan marraztu zituen mapak.

Euskal gizartearen hiritartzearekin batera etorri da naturari loturiko ahozko transmisioaren etena, eta bidean galdu dira paisaia kulturalaren parte ziren leku-izenak, kondairak eta nork jakin zenbat ondare. Maximok apustu propioa egin zuen, eta bere herriko, Hondarribiko, hainbat mapa marraztu zituen, inork eskatu gabe.

Ondarea maite duen edozein pertsonarentzat, altxorrez beteriko planoak dira. Izan ere, *attona* Maximoren bihotzeko mapak ondarearen gordailu ederrak dira, baina ez hori bakarrik: aurkikuntza berri eta eder bat egiteko tresna ezin hobea ere suertatzen ari dira.

Maximo Sagarzazu Ugarte Hondarribian jaio zen, Larramendi-Enea baserrian, 1912an. Hainbat arrazoi direla medio, txikia zenetik Maximok betebeharrantzitsua bete zuen etxean: aitonaren jakintza guztia jasotzearena. Orduak igaro zituen bere aitonarekin XX. mende hasierako Hondarribitik barrena, gora eta behera, herriko eta mendiko bazter txikienetik hasi eta txoko guztietako leku-izen, kontakizun eta jakin beharreko guztiak ezagutzen. Aitaren eta Maximo baino bi belaunaldi lehenago jaiotako bere aitonaren istorioek betetzen zituzten bere eguneko ordu asko, eta, elkarrekin igarotako une horiei esker, duela 200 urteko historia haien jabe bihurtu zuen bere burua. Eta ondo gorde zituen denak. Nola gorde, gainera!

80ko hamarkadan, ordea, Maximok nabaritu zuen jada bere begien aurrean ikusten zuen Hondarribia ez zela bere txikitako herria. Euskal Herri osoan, eta are gehiago Hondarribian, herriko paisaia aldatzen ari zen, eta gizartea hiritartzen. Eta bere inguruneari, naturari loturik bizi izan zen herriak bizitza begiratzeko betaurrekoak aldatu zituen. Belaunaldiz belaunaldi, ahoz aho igarotako ondareak

Maximo Sagarzazu Hondarribiko Larramendi-Enea baserrian jaio zen. Irudian, aitona eta bi biloba ageri dira. Bi mutikoetako bat da Maximo.
SAGARZAZU GONZALEZ SENDIA

ez zuen lekurik testuinguru berri hartan. Maximok urteetan jasotako jakintzak berarekin desagertzeko arriskua zuen, eta horren jakitun zen. Ondare oso bat zuen buruan, eta gehiegizko zama zen guztia berarekin galduko zela jakitea. Hori horrela, pausua ematea pentsatu eta mapak marrazten hasi zen Maximo: bere bihotzeko mapak.

Mimoz eta zehaztasun ikaragarriaz 17 plano ezberdin egin zituen. 80ko hamarkadan, aitonarekin ezagutu zuen XX. mende hasierako Hondarribia zuen buruan, eta hala marraztu zituen mapak: eskuz, baina bihotzarekin. Hori gutxi ez, eta Maximok 15-20 koaderno inguru ere idatzi zituen, Hondarribiko auzo guztietako baserriak banan-banan hartu, eta horien historia eta istorioak kontatuz. Ez edozein modura gainera: prosa eta bertsoak partekatu zituen hori egiteko.

NATURA IRAKURTZEN DUTEN BEGIAK

Prosa eta bertsorik ez. Hitzak, alabaina, badira Maximok marrazturiko mape-tan: hitzak eta marrazkiak. Baina, zer

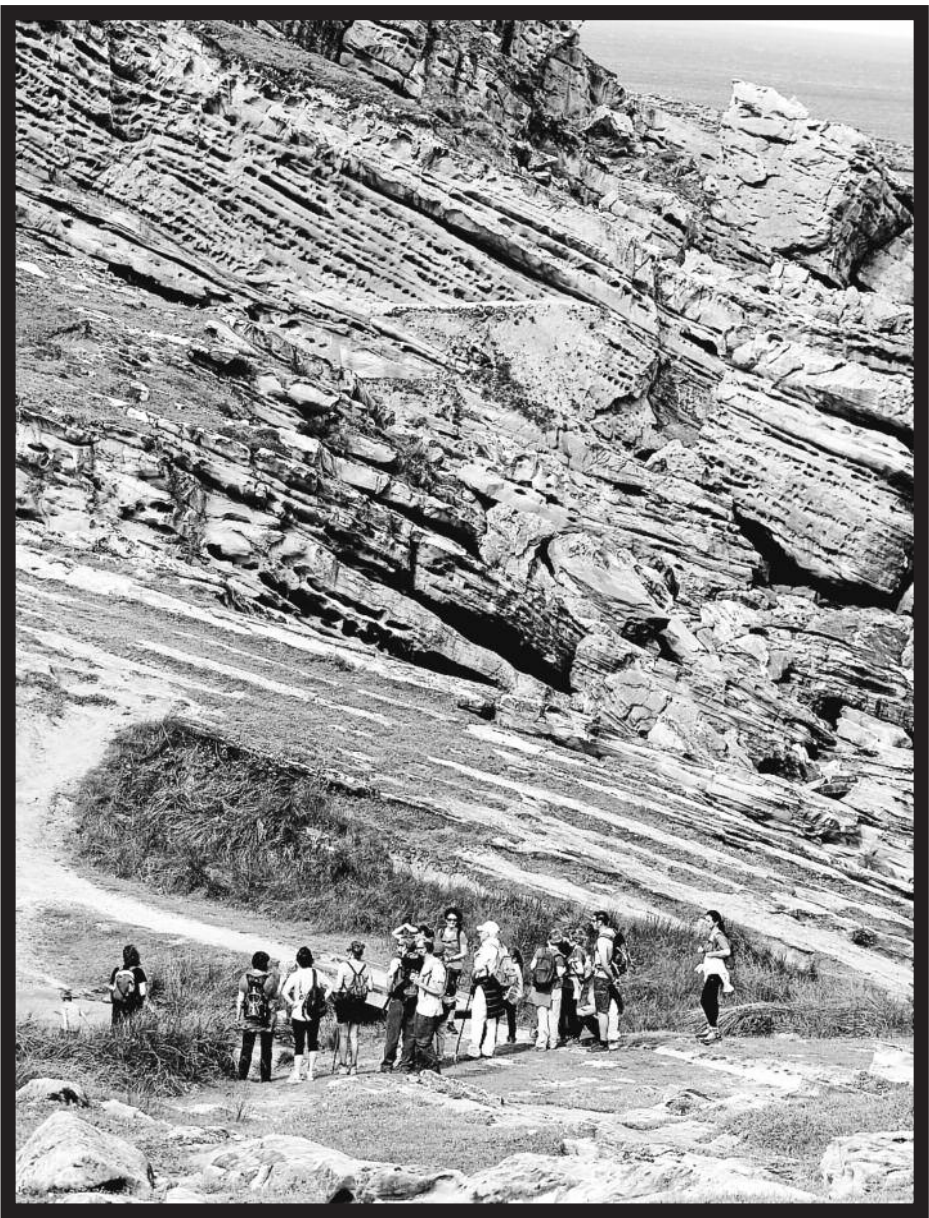
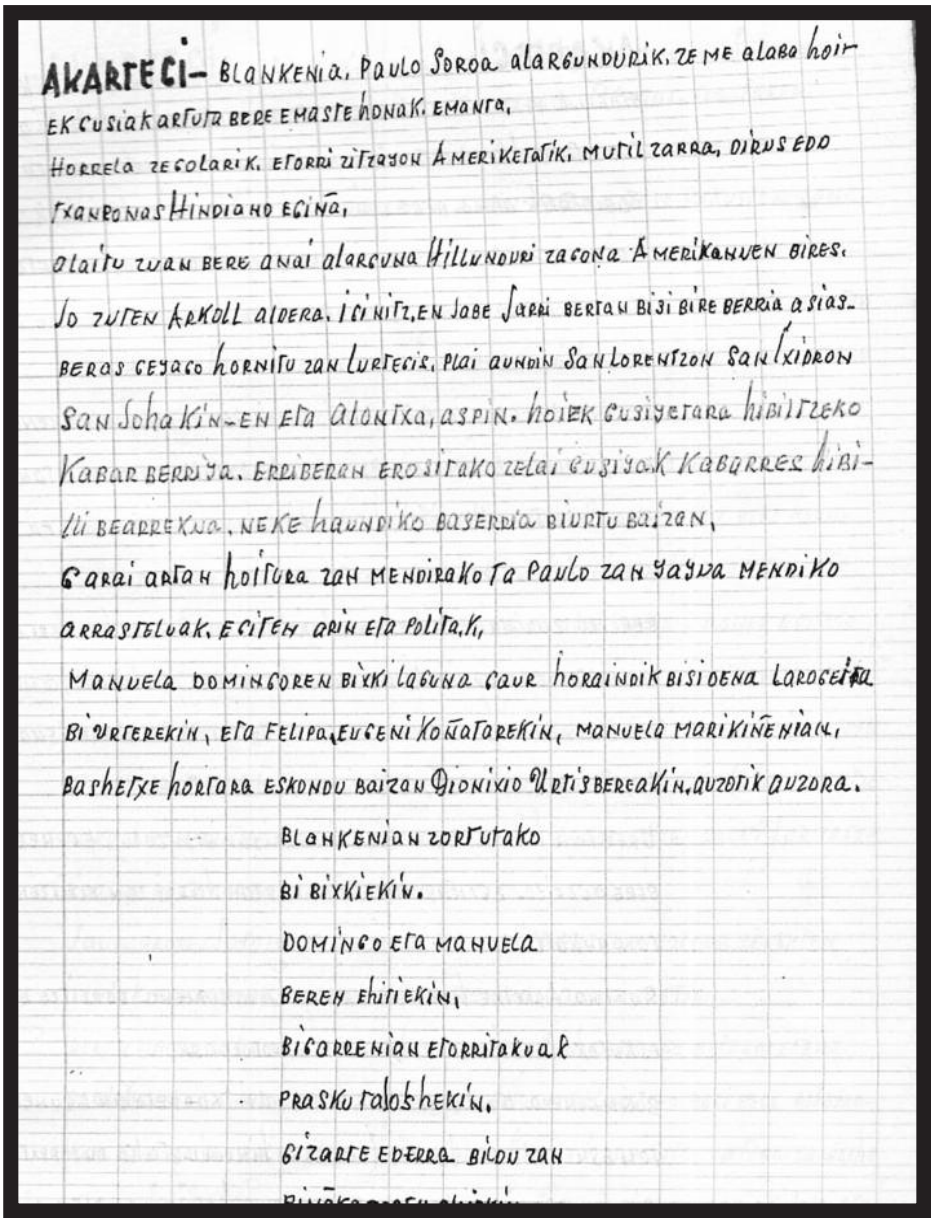
da *attona* Maximoren mapak horren bereziak egiten dituen hori?

Hartu, irakurle, minutu erdi irakurtzen jarraitu aurretik, eta hausnartu: zure herriko planoak egin beharko bazenu, zer marraztuko zenuke? Zer da zure begiek ikusten dutena? Zer da zure buroak gordetzen duena?

Maximok egindako planoek begirada ezberdin bat dute. Natura irakurtzen duten begiekin egindakoak dira. Fokua herrian, eraikuntzetan eta errepideetan baino, paisaian jartzen dutenak. Bera bizi zen ingurunearekin lotura estua zuten belaunaldikoez zuten begirada bera zuen. Natura zegoen erdigunean.

Egungo hiritar baten ikuspuntutik oso zaila suertatzen da herriko erdigunetik kanpo dagoena marraztea. Dena baita belarra edo basoa ezberdintzen ez dakiten begientzat. Txori guztiak dira “txori”, eta paisaia gizakiak bizitzeko duen atze-oihala.

Natura irakurtzen zuten begiek, ordea, beste modu batera ikusten zituzten gauzak. Ezberdintzen zituzten lan-

dareak, basoak, arrantzatzeko arroka onak, eta iratzea eta otea mozteko gu-
ne aproposak. Naturatik ateratzen zi-
tuzten bizirauteko baliabide asko, eta,
horretarako, ezinbestekoa zen inguru-
nea ondo ezagutzea: irakurtzea.

IKARAGARRIZKO INFORMAZIO PILA BILDUTA

Hala, ez da harritzekoa egun Maximo-
ren mapa hartzen duen edonork txun-
dituta begiratzea hark egindako lanari.
“Lupa”-rekin begiratutako paisaia ma-
rraztu zuen: bizi oso bat herri batera
murriztuta zegoen. Maximoren mun-
dua plano bakarrean erakusten zuen.

Planoen artean batzuk Hondarribia
osokoak dira. Besteak, berriz, herriko
eremu batekoak baino ez. Baina guz-
tiek ezaugarri bereizgarri bat dute: ika-
ragarritzko informazioa. Maximok bu-
ruz egin zituen denak. Banan-banan
marraztu zituen herriko etxe eta base-

rri guztiak. Horietako gehienak euren
izenarekin, eta horietara iristeko bide,
bire xiorrak, gurdibiriak, erri biriak eta
bide-gurutzeak ezberdinduz. Bertan
ikus daitezke ere herriko harrobiak zi-
renak, baserri bakoitzaren *gobara-ittu-
rriak* eta herriko erreka guztien ibilbi-
deak marraztuak, horien iturburu edo
Maximok jartzen duen moduan, *ur-be-
giekin*. Iturriak, arrazkak, desagertu-
ko putzuak... denak daude ezberdin-
duak eta zeuden lekuan jarriak.

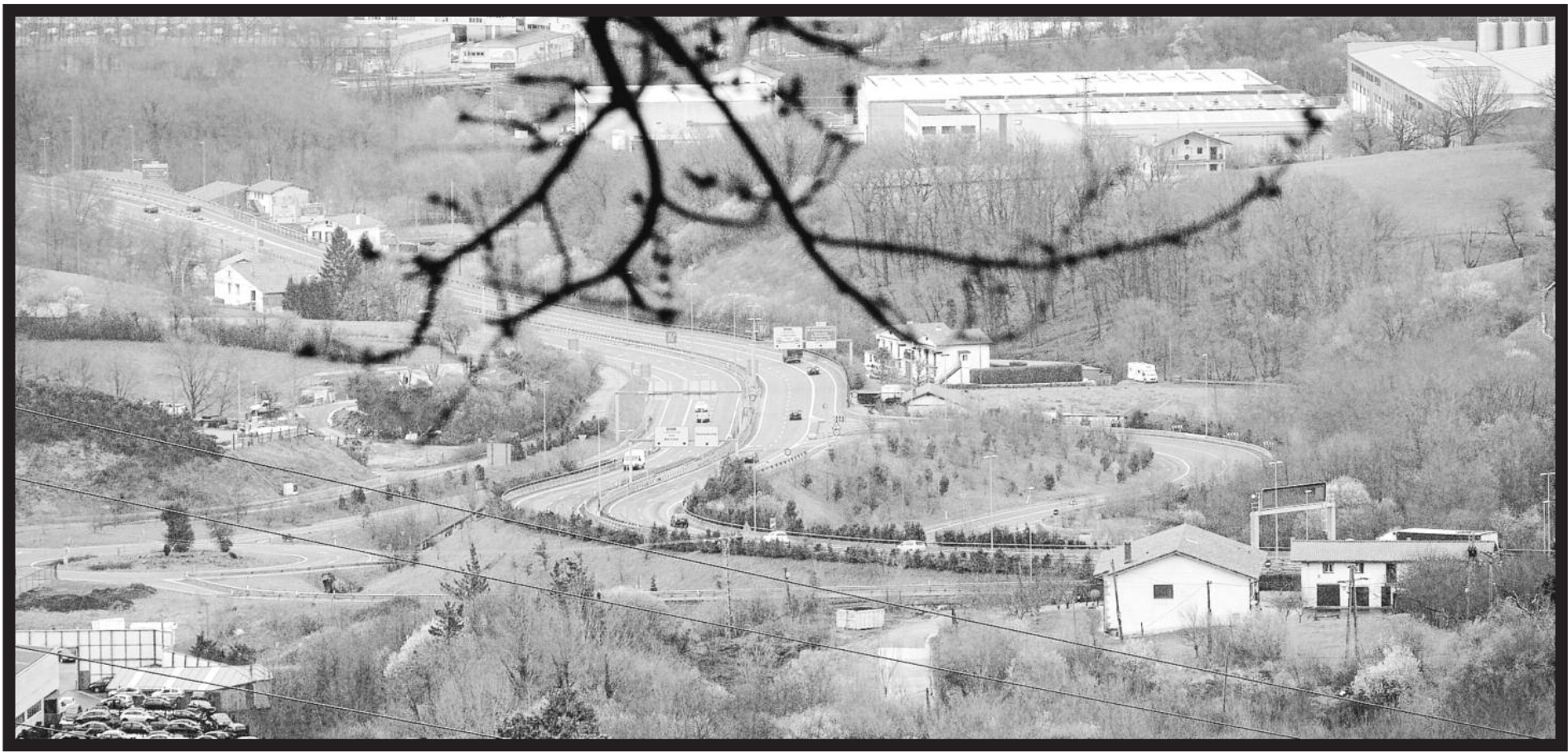
Edozeinen begietara, ordea, beste
gauza askok ere deitzen dute arreta.
Esaterako, Jaizkibel mendia eta Jaizu-
biako paduretako eremu ezberdinei
buruz ematen duen informazioak. Dei-
garria da mapan zehar aurki daitekeen
leku-izen edo toponimo kopurua. Jaiz-
kibelgo kostako lerroa jarraituz soilik,
itsasoari begira dauden arroka baka-
rrik kontuan izanik, 150 leku-izenetik

gora kokatzen ditu, bakoitza dagokion
tokian, eta askotan dagokion arrokan
bertan. Mendian barrena eta baserri
eremuan sartuta, izen kopurua lau-
koiztu egiten da erraz: kontaezinak di-
ra bertan agertzen diren toponimoak.
Baina hori gutxi balitz, itsas labarreko
gune batzuetan marearen arabera
arroka maila ezberdinetan marrazten
ditu euren izenekin. Alegia, marea go-
ran ala beheran izan, ikusten diren
arroka ezberdinak dira, eta beraz, to-
ponimoak itsaso barruan geratzen di-
ra. Eta horietan, itsasertzeko arroka ho-
rien izenetan, badira sarri errepikatzen
diren hitzak: *arri, xabal, altua eta plan-
taña*, esaterako. Baina, *plantaña*? Zer
da *plantaña*?

NATURA IRAKURTZEN DUTENEN HIZTEGIA

Plantaña edo *plantaina* lurretik itsaso-
ra sartzen den harri orrazea da. Nor-

Lerroon gainean, ezkerretara, Maximo
Sagarzazuk Hondarribiko xehetasunez
beteta idatzitako koaderno baten
orrialdea. Guztira 15-20 koaderno utzi
zituen. Benetako altxorra. Eskuin
aldean, Jaizkibelen hartutako irudia.
SAGARZAZU GONZALEZ SENDIA
eta Jesus AZKUE

malean aldapaduna. Izan ere, natura irakurtzen zuten begiek, hitzak jartzen zizkieten paisaian agertzen ziren elementu ezberdinei, eta nola ez, bertako animalia eta landareei. Deigarria da oso, Maximok zenbat landare izen izendatzen dituen mapan. Guztiak, noski, Hondarribiko euskaran duten izenarekin: *Itxeberri-goiko txiostua* (huntza), *Martitxeko kaudanak* (gurbitzak), *zaziya* (sasia), *otsolarra* (?), *Irukantoiko zeskak* (lezka), *baxa-kañabela* (*Phragmites*-ak), *sabi-belarra* (*Fucus* generoko alga klase bat)... baina, hori gutxi balitz, Jaizkibelen bertan ustiatzeko erabiltzen zituzten guneak izendatzen ditu: *Farolako piñegiya*, *Domingotxoneko gastañegiya*, *Esteusko zagardiya*,

Esteusko oyana, *Ixaneko belar-sorua*, *iratze tokiyak* edota otea jasotzeko guneak ere, “*otaskarako onak*” zirenak. Baina behin lupa jarrita, mapa ikusten duenak luparen maila ere ikus dezake oteei begiratuta. Izan ere, Maximoren-tzat ote guztiak ez ziren berdinak, eta oteen barruan ere ote espezie ezberdinak eta horiek aurki zitezkeen lekuak kokatzen eta aipatzen ditu: *ote suri*ya eta *ote beltxa*. Alegia, *Ulex europaeus* eta *Ulex minor*. Egun, bilatuko bagenu, kostata aurkituko genuke Hondarribian (eta Euskal Herriko herri gehienetan) bi oteak ezberdintzen dituen pertsonarik, eta gazteen artean, otea bera ezagutzen duenik aurkituz gero, gaitz erdi!

Maximo Sagarzazuk 80ko hamarkadan planoetan irudikatutako Hondarribiak eta gaurkoak ez dauka antz handirik. Eta horregatik egin zituen planoak, bere ingurua hiritartzen ari zela konturatuta, bidean jakintza handia galduko zen beldur zelako.

Jon URBE | FOKU

Izan ere, aurretik esan bezala, natura ezagutzeak etxerako gaztainak, iratzea, otea, belarra... nondik hartu jakiteko aukera ematen zuen, eta hori belaunaldiz belaunaldi erakusten zen. Eta gauza bera gertatzen zen animaliekin ere. *Sabi-belarra* jaten duen arraina (“salpa” izenekoa) da *sabia* eta *sabiak* zeuden Jaizkibelgo arroken eremuak *sabi-arri* du izena. Eta planoetan izendatzen dira ere, esaterako, *kardiñeruak iragotzen ziren lekuak* (karnabak pasatzen ziren tokia) edota *uzo-aundi*yak ikus zitezkeenak eta *sube tokiyak*. Baita, *txirla-txuriya*, *karramarruak*, *almeja tokiyak*, *tretxo tokiyak*... edota Hendaiako hareatzetan *txingeruak* eta zariari tiraka ibiltzen zirenak, euren marrazki eta guzti.

AURKIKUNTZA EDERRA MAPARI ESKER

Maximo Sagarzazuren mapak, beraz, herriko paisaiak urte gutxian izan duen aldaketa ikusteko neurgailu aparta dira, eta era berean, gizarte baten begirada islatzen duten plano ederrak, egungo ezagutzarekin edozein herritarrek nekez egingo lituzkeenak. Izan ere, Maximoren mapak, igarotako gizarte eta bizimodu baten marrazkiz eta hitzez eginiko kontakizuna dira.

Maximok egindako planoek begirada ezberdin bat dute. Natura irakurtzen duten begiekin egindakoak dira. Fokua herrian, eraikuntzetan eta errepideetan baino, paisaian jartzen dutenak. Natura zegoen erdigunean

Sagarzazuren mapak herriko paisaiak urte gutxian izan duen aldaketa ikusteko neurgailu aparta dira, eta, era berean, gizarte baten begirada islatzen duten plano ederrak. Joandako garai baten kontakizuna dira

Maximok buruan zuen guztia ez da mapan islatzen, eta bere bilobek ere hala adierazi digute. Hondarribiko mapa egin zenean Juan San Martinek elkarriketatua izan zen, eta sekulako informazioa eman zion herriko leku-izenak bertan kokatzeko. *Attona* Maximo, alabaina, joan zen. 1999. urtean hil zen. Plano moduan utzi zuen ondareak, ordea, oraindik ere ezustekoak emateko asmoa du.

Eta horren adibide da duela gutxi berak buruturiko lanari esker egindako aurkikuntza: mapei esker, errotarriak egiteko erabilitako harrobi zaharra aurkitu da lehen aldiz Jaizkibelen. Errotarriak egiteko harrobiak zituzten berezitasunak kontuan izanda, aurkikuntza ederra da mendiarentzat, eta are gehiago Hondarribiko herriarentzat. Errotarriak egiteko harrobiak ez baitira edozein harrobi, eta ez baitira edozein lekutan aurkitzen. Harri guztiek ez baitute balio errotarriak egiteko, ezta leku guztiek ere. Errotarriak erroten ardatza ziren, eta errotak iragandako gizarte bateko elementu garrantzitsuak; errotarriak, beraz, mimoz eta ondo pentsatuta egin beharrekoak ziren.

1802ko Madozen dokumentu batek aipatzen du Jaizkibelgo harriak errotarriak egiteko aproposak direla, eta bertan egiten zirela. Geroztik ere XIX. mendeko dokumentu ezberdinetan aurkitu zen aipu bera, ziur asko 1802kotik jasotakoa. Baina errotarriak egiten ziren harrobien arrastorik ez zen ezagutzen egundaino Hondarribian. Hondarribiko zaharrenek ere ez zuten sekula entzun inoiz errotarri harrobirik bertan izan zenik, ahozkotasunean informazioa ere galdu egiten baita denborarekin, eta hala esperantza guztiak galduak ziren hori aurkitzeko.

Maximoren planoek, ordea, berriro ere piztu zuten garra. Izan ere, bere mapetako hirutan garbi agertzen da “errotarri” izeneko arroka. Maximok bere aitonatik jaso zuela informazioa jakinda, XIX. mendera egingo genuke salto. Eta hor, mende hasieran aipatzen dira errotarri harrobiak dokumentu zaharretan. Eta non aipatzen ditu Maxi-

Sagarzazuren mapei esker, errotarriak egiteko erabilitako harrobi zaharra aurkitu da lehen aldiz Jaizkibelen. Hautsitako errotarri bat topatu dute Aranzadiko kideek.
ARANZADI ZIENTZIA ELKARTEA

mok “errotarri” leku-izenak? Non eta marearteko gunean, Euskal Herriko leku gutxitan bezala, itsasotik barrena errotarriak barkuz ateratzeko guneetan. Baina mapez gain, ordea, aurretik Maximori leku-izenei buruz egindako elkarriketa batean ere berak egindako aipamena aurkitu zen: «Bi omen dira [“errotarri” leku-izenaz ari da]. Arrixabal eta Askoandi artean kokatua bata, eta, bestea, Errotazain eta Iruarrita artean».

Pista horiekin guztiekin errotarrien harrobia bilatzeko lehen laginketa adostu zen, eta hala Aranzadi Zientzia Elkarteko Javi Castro aditua, Yoseba Alonso, Ramon Muñoz Maximoren familiaren ordezkari moduan, eta lauok abiatu ginen Jaizkibelera duela hilabete eskas. Eta hantxe, Maximok adierazten zituen leku-izenetatik gertu aurki-

tu zen egundaino aurkitu den errotarri harrobia izandakoaren lehen arrastoa: egiten hasi, baina bukatu gabe zegoela hautsitako errotarria topatu genuen.

Europa mailako errotarrien harrobiak biltzen dituen proiektuaren barnean, 996. harrobia da Jaizkibelgoa. Maparen arrastoak jarraituz, ordea, oso litekeena da oraindik ere harrobi gehiago aurkitzea Jaizkibelgo arroken artean.

Lerro hauek erabili ditzagun, beraz, Maximok bizitzan zehar jaso ez zuen omenalditxoak jaso dezan. Inork baliorik ematen ez zion garaian, ondareari eman beharreko balioa eta garrantzia ematen asmatu zuelako. Eta nola ez, ondare hori guztia etorkizunera igarotzea nahi izan zuelako: atzetik aurrera bidea eginez, *kardiñeruek* Jaizkibelgo zelaiak *iragotzen* dituzten bezala.

Mapei esker, errotarriak egiteko erabilitako harrobi zaharra aurkitu da lehen aldiz Jaizkibelen. Errotarriak egiteko harrobiak zituzten berezitasunak kontuan izanda, aurkikuntza ederra da mendiarentzat

Europa mailako errotarrien harrobiak biltzen dituen proiektuaren barnean, 996. harrobia da Jaizkibelgoa. Maparen arrastoak jarraituz, ordea, oso litekeena da oraindik ere harrobi gehiago aurkitzea bertan